

ZBIRNI INVENTARI, TEZAUZUSI I KAZALA - NOVA GENERACIJA OBAVIJESNIH POMAGALA

Katarina Horvat*

UDK: 930.25:339.138

Katarina Horvat: Zbirni inventari, tezaursi i kazala - nova generacija obavijesnih pomagala. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 6/2007, str. 386-392.

Izvirnik v hrvvaščini, izvleček v hrvvaščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Ovim se radom na primjeru zbirnog inventara fondova upravnih općina nastoji skrenuti pozornost i na problematiku izrade tezaursa i odgovarajućih kazala u arhivskoj struci.

UDC: 930.25:339.138

Katarina Horvat: Collective Inventories, Thesauri and Indexes, a New Generation of Finding Aids. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 6/2007, pp. 386-392.

Original in Croatian, abstract in Croatian and English, summary in English.

This paper, on an example of a finding aid made for archival holdings of administrative communities, aims at turning the attention on the issues of thesaurus and index making in the archival profession.

UVOD: ZAŠTO ZBIRNI INVENTAR?

Prema postojećim pravilima u arhivskoj struci Hrvatske, fondovi uprave dijele se prema klasi, ovisno o vremenu u kojem je djelovao stvaratelj gradiva¹. U slučaju upravnih općina takva podjela nije opravdana, budući da su ovdje opisane² upravne općine djelovale kontinuirano kao organi uprave u razdoblju od druge polovine 19. stoljeća sve do kraja drugog svjetskog rata.³ Upravne općine bile su povezane ne samo istim pravnim odredbama i načinom poslovanja, već i međusobno jer su često nastajale jedna iz druge.

Arhivsko gradivo nastalo radom upravnih općina danas je prilično fragmentarno sačuvano i tek uvidom u gradivo više upravnih općina možemo doći do pravilnijih zaključaka o njihovom ustroju i radu.

Usljed navedene podjele po klasama, danas umjesto jednog inventara za upravnu općinu, moramo izraditi tri inventara, a gradivo podijeliti u tri fonda.

* *Katarina Horvat, arhivist, Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29, 10 000 Zagreb, Hrvatska.*

¹ *KLASA A.2. obuhvaća razdoblje 1850.-1918.
KLASA A.3. obuhvaća razdoblje 1918.-1941.
KLASA A.4. obuhvaća razdoblje 1941.-1945.*

² *Radi se upravnim općinama koje su djelovale u kotaru Zagreb u razdoblju nakon 1870. do 1945. godine.*

³ *Ovaj problem rješavao se na taj način da bi se fond samo nominalno podijelio, odnosno, dale bi mu se tri oznake klase i pripadajuća tri broja fonda, a izradivalo bi se jedno obavijesno pomagalo. Međutim, ovakvo postupanje stvaralo je poteškoće u slučajevima kada je trebalo odrediti potrebne elemente opisa za svaki fond posebno, npr. pri unošenju podataka za vodič, registar fondova i zbirki i sl. Također teško je bilo odrediti signaturu i broj fonda prilikom citiranja gradiva za potrebe stručnih i znanstvenih radova.*

Podjela gradiva često je povezana s praktičnim problemima, budući da se radi o knjigama koje su kontinuirano vođene npr. 1920.-1945., ili o spisima koji su vezani u zajednički predmet vođen od npr. 1917.-1935. U ovim slučajevima odlučujemo se da li ćemo uzeti inicijalnu ili završnu godinu nastanka gradiva kao kriterij za uvrštavanje u fond klase A.2., A.3. ili A.4.

Osim što otežava posao arhivistima, podjela gradiva jednog stvaratelja na više fondova, uvažavanjem razdoblja koji mu zadaje klasa, pridonosi nepreglednosti samog gradiva, te unosi zbunjenost kod korisnika-istraživača.

Stvaranje zbirnog inventara nije nepoznata pojava u arhivskoj struci. Tako, na primjer, u Državnom arhivu u Zagrebu već postoji zbirni inventar pučkih škola, koji sadrži jednu, zajedničku povijesnu bilješku i zasebne inventarne opise svakog fonda prikazanog u zbirnom inventaru.

Prilikom izrade zbirnog inventara upravnih općina odlučili smo iskoristiti prednosti jedinstvenog opisa i izraditi obavijesno pomagalo koje će, pomoću svojih obavijesnih dodataka, obavijesti o gradivu podići na jednu višu razinu.

METODOLOGIJA IZRADE ZBIRNOG INVENTARA

Zbirni inventar mora biti izrađen tako da daje sve bitne podatke o gradivu, ali da ne opterećuje tekst sa suviše informacija, čime se stvara nepreglednost.

Treba se odlučiti koji su elementi opisa zajednički za sve fondove u zbirnom inventaru, a koji samo za one koji se odnose na istu upravnu općinu, a koji za svaki fond posebno. Potrebno je izraditi shemu po kojoj će se onda opisivati svi fondovi upravnih općina.

U ovom slučaju, zbirni inventar je koncipiran je na tri razine obavijesti:

1. razina može se primijeniti općenito na cjelokupno gradivo svih upravnih općina (tu spadaju ovi elementi opisa⁴: povijesna bilješka o upravnim općinama, uvjeti dostupnost, objavljivanja i umnožavanja gradiva, postojanje i mjesto čuvanja izvornika i preslika, pravila i propisi, valorizacija gradiva nastalog radom upravnih općina i mogućnosti za istraživanja, eventualno tezaursus i pripadajuće kazalo);
2. razina primjenjuje se na jednu upravnu općinu (povijesna bilješka za navedenu upravnu općinu, dopunski izvori i bibliografija, koji mogu poslužiti za daljnje istraživanje povijesti te općine);
3. razina je razina pojedinačnog fonda neke upravne općine (gradivo jedne općine može biti podijeljeno na dva ili tri fonda, ali može biti i samo u jednom fondu). Ovdje su dani sljedeći elementi opisa: identifikacijska oznaka/signatura, naslov, vrijeme nastanka gradiva, razina opisa, količina i nosač jedinice opisa, naziv stvaratelja, sadržaj, odabiranje, izlučivanje i rokovi čuvanja, dopune, plan sređivanja, jezik/pismo u gradivu, tvarne značajke i tehnički uvjeti, obavijesna pomagala, nadnevak izrade opisa.

⁴ Svi fondovi opisani su u skladu s normom ISAD (G).

Dodatna prednost kod stvaranja zbirnog inventara je mogućnost kontrole i standardizacije opisa, odnosno mogućnost da inventarni opisi i popisi svih fondova budu prikazani na jednaki način.

SHEMATSKI PRIKAZ SADRŽAJA ZBIRNOG INVENTARA:

1. UVOD
2. POVIJESNA BILJEŠKA O UPRAVNIM OPĆINAMA
3. UPRAVNE OPĆINE U KOTARU ZAGREB
 - NASTANAK I RAZVOJ
 - POPIS ARHIVSKIH FONDOVA
 - INVENTARI ARHIVSKIH FONDOVA
4. UVJETI DOSTUPNOSTI, OBJAVLJIVANJA I UMNOŽAVANJA GRADIVA
5. POSTOJANJE I MJESTO ČUVANJA IZVORNIKA I PRESLIKA
6. PRAVILA I PROPISI
7. VALORIZACIJA GRADIVA (I MOGUĆNOSTI ZA ISTRAŽIVANJA)
8. TEZaurus
9. KAZALO POJMOVA
10. KAZALO MJESTA

Mogući korisni dodaci zbirnom inventaru svakako su shematizam razvoja upravnih općina u određenom razdoblju i na određenom području (u ovom slučaju u kotaru Zagreb), tj. opis njihova nastanka i razvoja (poželjno je napraviti i slikovnu shemu), valorizacija gradiva nastalog radom upravnih općina i mogućnosti za njegovo korištenje u istraživanjima, eventualno i popis zajedničke bibliografije i dopunskih izvora za fondove upravnih općina, kazalo mjesta⁵ i tezaurus.

Što se tiče samog sređivanja gradiva, ono je izvršeno kombinacijom načela prvobitnog poretka i unošenja vlastitog reda u gradivo, što je ponekad bilo potrebno zbog fragmentarnosti sačuvanog gradiva. To u praksi znači da smo spise s registraturnim oznakama sredili prema registraturnim oznakama, a gradivo bez registraturnih oznaka složili smo u logične cjeline- serije.⁶

METODOLOGIJA IZRADE TEZURUSA I KAZALA

Tezaurus ili pojmovnik je rječnik ključnih pojmova koji služi kao pomagalo koje će olakšati predmetno označivanje i moguću razmjenu podatka o gradivu.⁷

⁵ Kazalo mjesta izrađeno je prema brojevima stranica u inventaru na kojem se pojedina mjesta spominju u pripadajućoj povijesnoj bilješki.

⁶ Više o sređivanju gradiva i izradi sumarnog inventara, vidi: Z Hendija www.daz.hr/arhol/hendija

⁷ Najjednostavniji su primjer tezaurusa žute stranice telefonskog imenika koji pod izrazom stolarska radionica nabraja sve stolare, drvodjelje, tokare i sl., http://www.carnet.hr/crepozitorij/online_baze_brosura.pdf?CARNetweb=d914ada807fb3a2a5d5fc36932130662

To je posebna vrsta rječnika koji je ustrojen na načelu hijerarhijskih veza i asocijativnih odnosa unutar određenog tematskog područja. Jezične jedinice od kojih je sastavljen nazivamo opisnicima ili deskriptorima. Ovakav rječnik služi za indeksiranje dokumenata i na taj način olakšava pretraživanje.

Dakle, tezausom se uspostavlja hijerarhijski odnos među nadređenim, podređenim i srodnim pojmovima. Pojmovnik je ustrojen prema abecednom redu deskriptora (opisnika). Nedeskriptori (neopisnici) su istoznačnice ili bliskozačnice koje su bliske odabranom pojmu (npr. daljnja izobrazba i usavršavanje). U kazalu se moraju naći i deskriptori i nedeskriptori.

Tezaurusi se, dakle, obično sastoje od pojmova poredanih abecednim redom i unakrsnih uputnica poput mreže koje vode korisnika od jednog indeksa do drugog.

Trenutno je izrađeno i objavljeno više pojmovnika od kojih se većina bavi samo određenim znanstvenim područjem, npr. *Pojmovnik ženske terminologije*⁸, *Europski prosvjetni pojmovnik*⁹ i dr. Primjer općenitijeg tezaurusa svakako je *Pojmovnik Eurovoc, opći višejezični pojmovnik namijenjen indeksiranju dokumenata iz djelatnosti Europskih zajednica dopunjen dodatkom hrvatskih specifičnih naziva*.¹⁰

Što se tiče izrade tezaurusa unutar arhivske struke, postoji već izrađen višejezični *Arhivistički rječnik*¹¹, kao i *Mali pojmovnik arhivistike, bibliotekarstva i muzeologije*¹², međutim niti jedan od ovih se ne bavi sadržajnom obradom arhivskog gradiva.

Svakako je važno napomenuti da se izradom tezaurusa bavi i nekoliko međunarodnih normi (ISO), koje su tiskane i kao hrvatske norme: *HRN ISO 2788: 2004, Dokumentacija- Smjernice za izradu i razvoj jednojezičnih tezaurusa*, *HRN ISO 5963: 2001, Dokumentacija - Metode analize dokumenata, određivanja njihovih predmeta i odabira indeksnih naziva*, i *HRN ISO 5964:-*¹³, *Dokumentacija - Smjernice za izradu i razvitak višejezičnih tezaurusa*.

Očita je prednost koju daje tezaus ta što osigurava kontrolu termina, za razliku od svakodnevnog jezika gdje te kontrole nema.

Prilikom obrađivanja arhivskog gradiva fondova upravnih općina primijetili smo da se kod svih fondova radi o istovrsnim skupinama gradiva koje bi se lako mogle podvesti pod nekoliko zajedničkih nazivnika.

Ovi fondovi mogli bi pružiti mogućnost za pokušaj izrade tezaurusa - kontroliranog terminološkog rječnika u kojem bi se obradili svi korišteni pojmovi i opisali njihove hijerarhijske i asocijativne veze.

Na taj bismo način dobili pojmovnik koji bi mogao služiti kao pomoć pri svakoj sljedećoj obradi arhivskog gradiva srodnih fondova, tako što već daje popis preporučenih termina koji mogu služiti za **označavanje/indeksiranje** samog gradiva, preko njegove sadržajne analize.

⁸ *Pojmovnik ženske terminologije*, Zagreb, 2000., str. ii.

⁹ *Europski prosvjetni pojmovnik*, Zagreb, 1996.

¹⁰ <http://www.hidra.hr/eurovoc/eurovoc.htm>

¹¹ <http://www.arhiv.hr/en/hr/pdf/Rjecnik%20arhivske%20terminologije%20%20hr.pdf>

¹² izradila ga je Irena Kolbas, vidi <http://public.carnet.hr/akm/Pojmovnik.htm#literatura>

¹³ Ova hrvatska norma najvjerojatnije je još u pripremi.

Svaki korišteni termin može biti obrađen tako da sadržava sam **pojam**, **opis izraza**, **sinonime**, **izraze s kojima je značenjski povezan**, **podređene i nadređene pojmove**. Naravno, neki će pojmovi sadržavati svako od ovih pojašnjenja, a neki samo neka, ovisno o tome je li, npr., pojam uopće potrebno dodatno opisati, ima li uopće sinonime i sl.

Ovdje ćemo prikazati pokušaj izrade tezaurusa za opisano gradivo i nekoliko mogućih primjera te se ovo izlaganje treba shvatiti kao poticaj da se što prije pokrene razgovor o ovoj temi.

Na početku bi sve pojmove koji se koriste u inventarnom popisu trebalo rasporediti u zajedničke skupine.

Npr. u skupni EVIDENCIJE O STANOVNIŠTVU našli bi se ovi pojmovi iz inventarnog popisa: *Pukopopisna knjiga*, *Pukopopisna listina*, *Registar smrtovnica*, *Smrtovnice i našastari ostavina*, *Evidencija umrlih*, *Pukopopis zavičajnika*, *Popis zavičajnika*, *Imenik općinara- zavičajnika*, *Popis nezavičajnika*, *Prijavna knjiga nezavičajnika*, *Brojno stanje izbjeglica*, *Evidencije stranaca*, *Očevidnik izdanih domovnica* i dr.

Ovi pojmovi mogu se unutar skupine EVIDENCIJE O STANOVNIŠTVU grupirati u manje skupine, npr:

1. ZAVIČAJNICI

- *Pukopopis zavičajnika*
- *Popis zavičajnika*
- *Imenik općinara- zavičajnika*

2. NEZAVIČAJNICI

- *Popis nezavičajnika*
- *Prijavna knjiga nezavičajnika*
- *Brojno stanje izbjeglica*

3. STRANI DRŽAVLJANI

- *Knjiga stranih državljana*
- *Registar stranih državljana*
- *Imenik stranih državljana*
- *Evidencije stranaca*
- *Očevidnik izdanih domovnica*
- *Popis izdanih domovnica*

Svaki zajednički nazivnik (EVIDENCIJE O STANOVNIŠTVU, ZAVIČAJNICI, NEZAVIČAJNICI, STRANI DRŽAVLJANI) može služiti kao ključna riječ- deskriptor koji ćemo staviti u hijerarhijski i asocijativni odnos prema ostalim deskriptorima. Npr.

pojam: ZAVIČAJNICI

Napomena: Zavičajnici su osobe koje su općini uživale zavičajno pravo.

Područje: EVIDENCIJE O STANOVNIŠTVU

Srodni pojam: NEZAVIČAJNICI

Pojam ZAVIČAJNICI uzima se kao indeksni termin, deskriptor.

Tezaurusom stvaramo bazu podataka u kojoj svaki pojam može biti multipliciran i pojavljivati se više puta u različitim tematskim skupinama (npr. ZDRAVSTVENE EVIDENCIJE može ući i pod skupinu EVIDENCIJE O STANOVNIŠTVU i pod ZDRAVSTVO), tako da se smanjuje mogućnost da neko gradivo ostane neiskorišteno.

Naravno, svaki je pojmovnik podložan nadopunama i ažuriranju, dakle razvijanju.

Izradom kazala koje bi sadržavalo sve navedene pojmove te pripadajuće signature i oznaku fonda u kojem se gradivo nalazi, napravili bismo ne samo veliku pomoć istraživačima kojima bismo olakšali i ubrzali pregled samog inventara, nego i ostavili mogućnost eventualne kasnije integracije informacija spajanjem s kazalom nekog drugog, srodnog fonda iste klase.

Ključne termine koje smo odredili za tezaurus, mogli bismo povezati s UDK klasifikacijom. U slučaju nepostojanja odgovarajućeg termina, dali bismo najbliži drugi termin. Na taj bismo način ostavili mogućnost povezivanja knjižničnih kataloga i arhivskih baza podataka u nekoj bližoj budućnosti.

Izrada tezaurusa i pripadajućeg kazala bitna je zbog mogućnosti stvaranja integrirane računalne baze podataka i pretraživanja korištenjem računalnih tehnologija, što je danas gotovo neophodno, s obzirom na količinu i raznolikost dokumentacije koja se čuva u arhivima.

Prilikom proćavanja izrade tezaurusa uočeno je i nekoliko problema. Jedan od njih je kako sadržajno označiti spise koji se ne ubrajaju ni pod koji sadržajni okvir, već se odnose na više razlićitih područja (npr: spisi vođeni prema uruđbenom zapisniku)? Da li ih, nakon uvida u njihov sadržaj, pokušati odrediti prema glavnim područjima, ili ih staviti u skupinu *Općenito*? Možda bi, za prvu ruku, bilo dovoljno izraditi sustav pojmova unutar jedne tematske cjeline i pokušati oznaćiti fondove i signature gradiva koji bi im sadržajno odgovarali.

U svakom slućaju, izrada tezaurusa i stvaranje integriranih kazala ostaje izazov za arhivske djelatnike i mogućnost za suradnju arhivista i knjižničara.

ZAKLJUĆAK

Prilikom izrade zbirnog inventara pokušali smo sastaviti ga tako da kroz njegove elemente damo potpunije obavijesti o samom gradivu. Zbirni inventar, kao složeno obavijesno pomagalo, daje mogućnost organizacije informacija o gradivu više fondova, na naćin da daje nekoliko razina informacija:

- za sve fondove tj. za cijeli zbirni inventar
- za nekoliko fondova (koji ćine istu upravnu općinu)
- za jedan fond

Informacije mogu biti integrirane u tezaurusu i pripadajućem kazalu, ćime se pruža pomoć u pretraživanju sadržaja gradiva.

Zbirni inventar treba shvatiti i kao početak integracije informacija na razini jedne ili više klasa u arhivu (uprava, pravosuđe, gospodarstvo i dr.), kako bismo u konačnici dobili mogućnost bržeg i učinkovitijeg pretraživanja sadržaja gradiva, bilo preko klasičnog kazala na papiru, ili preko računalnih aplikacija.

LITERATURA

- *Europski prosvjetni pojmovnik, Zagreb, 1996.*
- *Pojmovnik ženske terminologije, Zagreb, 2000.*
- *HRN ISO 2788: 2004, Dokumentacija- Smjernice za izradu i razvoj jednojezičnih tezaurusa, Zagreb, 2004.*
- *Jadranka Lasić-Lazić: Znanje o znanju, Zagreb, 1999.*
- *Irena Kolbas: Mali pojmovnik arhivistike, bibliotekarstva i muzeologije, <http://public.carnet.hr/akm/Pojmovnik.htm#literatura>*

SUMMARY

COLLECTIVE INVENTORIES, THESAURI AND INDEXES, A NEW GENERATION OF FINDING AIDS

The example of the finding aid, made by a synthesis of sixteen inventories, is presented here. An information organization model is described, and a method of making a thesaurus and a belonging index is suggested. Creating a thesaurus and a belonging index remains a challenge for the future cooperation of archivists and librarians.